

PÁD NDH A NÁSTUP KOMUNISTICKÉ STRANY V JUGOSLÁVII

Jan Skýpala

„Smrt řeší všechny problémy. Kde není člověk, není ani problém.“
J. V. Stalin

Ačkoliv se může zdát, že pád Nezávislého státu Chorvatsko (Nezavisna Država Hrvatska – NDH) nemá v kontextu konce druhé světové války větší význam, opak je pravdou. Jistě, dění vedoucí k zániku zločinného NDH, jeho zánik a následné události nebyly pro Evropu významné jako kupříkladu dění v Německu a jeho sousedních státech, avšak pro jugoslávský prostor šlo o zásadní skutečnosti udávající nový směr, směr ke komunistické diktatuře.

Bylo by chybou opomenout význam vojenských aktivit partyzánského hnutí, které se do války zapojilo po napadení Sovětského svazu, avšak obrovskou roli sehrála i politika konce války, jež svedla na společnou cestu i letité nepřátele, kteří byli ochotni oprostít se od minulosti a spojit své síly proti nastupujícímu řádu znamenajícímu krutý konec stávajících systémů a jejich pilířů. Proto docházelo mezi dřívějšími protivníky, jako byli například chorvatští ustašovci a srbští četníci, k navazování kontaktů, jednáním a různorodým pokusům odvrátit nástup komunistů k moci. Podívejme se tedy na poslední měsíce války v chorvatském, respektive jugoslávském prostoru, a významné kroky směřující k nadvládě komunistu.

S blížícím se koncem druhé světové války v Evropě, který byl umocněn setkáními představitelů Sovětského svazu, Spojených států amerických a Velké Británie roku 1943 v Teheránu a na po-

čátku roku 1945 v Jaltě, blížil se i konec dosavadní podoby válčící Evropy, a tudíž i Nezávislého chorvatského státu.¹

Co se týče balkánského prostoru a konkrétně NDH, německá vojska se počátkem roku 1945 stahovala na linii Osijek–Sarajevo–Mostar,² která se však záhy ukázala jako neudržitelná.³ Síla Titových partyzánských jednotek neustále narůstala a už v létě roku 1944 byly tyto, západními spojenci vydatně materiálně podporované, jednotky organizovány do čtyř armád. Důkazem jejich síly bylo osvobození Srbska a Bělehradu v říjnu 1944. Kromě vojenského pole se dařilo Národněosvobozeneckému hnutí (Narodnooslobodilački pokret – NOP) i na poli politickém.⁴ Dohody Tita s exilovým předsedou jugoslávské vlády, ministrem zahraničních věcí a ministrem financí v jedné osobě, Ivanem Šubašičem,⁵ otevřely cestu k mezinárodnímu uznání znovuobnovené Jugoslávie a zároveň nijak neohrozily důležité výsledky do-

¹ FERENC, Mitja – KUŽATKO, Želimir: *Prikrivena grobišta Hrvata u Republici Sloveniji: Prikrita grobišča Hrvatov v Republici Sloveniji = Hidden Croatian mass graves in the Republic of Slovenia*. Zagreb 2007, s. 13.

² Dnes bosensko-hercegovská města Sarajevo a Mostar byla součástí NDH.

³ RYCHLÍK, Jan – PERENČEVIĆ, Milan: *Dějiny Chorvatska*. Praha 2007, s. 314.

⁴ Národněosvobozenecké hnutí fungovalo na území Jugoslávie v letech 1941–1945 v čele s jugoslávskými komunisty.

⁵ Visská dohoda z června a Bělehradská dohoda z listopadu 1944.

sažené v osvobozené válce partyzánským hnutím, tedy zejména komunistickou nadvládou.⁶

Prosazováním jugoslávských exilových politiků a formováním jednotné jugoslávské vlády s komunisty ukázala Británie všem antikomunistickým silám na prostoru Jugoslávie,⁷ že není v jejím zájmu, aby v poválečné Jugoslávii zcela dominovali komunisté, neboť stále pomýšlela na své stáletí trvající zájmy v prostoru Mediteránu.⁸ Tento britský krok vyvolal mezi částí antikomunistické veřejnosti jugoslávských zemí myšlenku na vytvoření jednotné fronty, jež by za pomoci Západu zabránila konečnému vítězství Titova NOP a zároveň posunula, ať už chorvatské, srbské či slovinské antikomunisty k naplnění jejich politických idejí.⁹

S osvobozením Srbska od okupačních sil se boje Titových jednotek s nepřáteli přesunuly na území NDH. Proto se stal Nezávislý stát Chorvatsko shromažďovacím místem různorodých antikomunistických uskupení prakticky všech jugoslávských zemí a zároveň místem dialogu vedeného s cílem organizace jednotného odporu proti komunisty vedenému NOP. Nezávislý chorvatský stát se vlivem válečného dění stal také hlavní trasou rakouským a maďarským směrem prchajících vojsk nacistického Německa, jejichž bezpečný přesun byl zajišťován vojsky NDH spadajícími pod přímé velení německého Wehrmachtu.¹⁰

Nejkonkrétnější rozhovory o boji proti NOP vedlo vedení NDH s černohorským Sekulou Drljevičem,¹¹ který za pomoci ustašovců založil v létě 1944 Černohorskou státní radu (Crnogorsko državno vijeće) jakožto vedoucí orgán samostatného černohorského státu. Následně zosnoval i Černohorskou lidovou armádu,¹² což se ustašov-

cům zamlouvalo, neboť potřebovali veškerou pomoc proti partyzánům a NOP hrozícím zničením NDH.

Dokonce i hlava srbských četníků Draža Mihailović byl nepříznivým vývojem války donucen kontaktovat NDH. Nejprve už v létě 1944 vyslal své emisary za předsedou Chorvatské selské strany (Hrvatska seljačka stranka – HSS) Vladkem Mačkem¹³, aby mu navrhli společný postup proti NOP. Maček však neprojevil zájem, a tak se Mihailovićovi emisari¹⁴ znovu objevili v Chorvatsku až na počátku dubna 1945, kdy už byly veškeré akce předurčeny k neúspěchu. Opět navštívili Mačka a také arcibiskupa Alojzije Stepince¹⁵ a obrátili se i na ustašovskou vládu. Cílem četníků bylo vytvořit antikomunistický blok s tím, že by uznali NDH, aby nedošlo k vyklizení prostoru partyzánům, což by bylo újmou nejen pro NDH. Nedošlo však k žádné konkrétní dohodě.¹⁶

Těsně před samotným koncem války navázaly ustašovské špičky kontakt se slovinským generálem Leonem Rupnikem¹⁷, jehož jednotky byly pod německou záštitou. Uvažovalo se o přesunu slovinských a chorvatských jednotek směrem k Istrii, kde se předpokládalo vylodění Američanů a Britů. Tento plán však byl pouze jednou z mnoha variant, jež konec války skýtal. Dne 21. dubna 1945 generál Rupnik a lublaňský biskup Gregor Rožman odeslali Paveličovi, Mačkovi a Stepincovi memorandum, jehož obsahem bylo vytvoření Výboru národního odporu Srbů, Chorvatů a Slovinců (Komitet nacionalnog otpora Srba, Hrvata i Slovenaca), jenž měl vést ke společnému boji proti NOP s cílem získat podporu západních spojenců.¹⁸ Všechny snahy společného antikomunistického boje však mařila nově reorganizovaná Jugoslávská armáda (Jugoslavenska armija – JA) o síle 63 divízií a zhruba 800 000 mužů.¹⁹

Na řadu tak přišla jednání s velmocemi. Již dříve bylo jasné, že vyjednávání NDH se Sovětským svazem nepřipadají v úvahu. Sám Pavelič v jednom pozdějším rozhovoru pro milánský list *Epoca*

nika Đurišiće.

¹³ Vladko Maček byl chorvatským právníkem a politikem, předsedou Chorvatské selské strany (HSS).

¹⁴ Generál Svetomir Đukić a advokát Ranko Brašić.

¹⁵ Alojzije Stepinac byl záhřebským arcibiskupem a kardinálem. Byl kontroverzní postavou spojovanou s ustašovským režimem.

¹⁶ MATKOVIĆ, H.: *Povijest*, s. 91.

¹⁷ Leon Rupnik byl politikem a generálem slovinské domobrany, roku 1946 byl odsouzen k trestu smrti za vlastizradu.

¹⁸ MATKOVIĆ, H.: *Povijest*, s. 93.

¹⁹ RYCHLÍK, Jan – PERENČEVIĆ, Milan: *Dějiny*, s. 314.

⁶ MATKOVIĆ, Hrvoje: *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Zagreb 2002, s. 89.

⁷ Vláda formovaná na počátku března, v jejímž čele stál maršál Tito a ministrem zahraničních věcí byl zástupce exilové vlády Šubašić.

⁸ Za další projev snahy Britů neztratit Jugoslávii lze považovat setkání Churchilla se Stalinem 9. 10. 1944 v Moskvě, kde došlo k tzv. procentové dohodě, jíž si Stalin s Churchillem rozdělili sféru vlivu Jugoslávie půl na půl.

⁹ MATKOVIĆ, H.: *Povijest*, s. 90.

¹⁰ FERENC, Mitja – KUŽATKO, Želimir: *Prikrivena grobišta*, s. 13.

¹¹ Sekula Drljević (1884–1945), kontroverzní černohorský politik, kritik jugoslávského unitarismu, jenž prošel proměnou – z obhájce Velkého Srbska se stal zastáncem černohorské nezávislosti, jíž chtěl dosáhnout spoluprací s fašistickými okupanty.

¹² Crnogorska narodna vojska – ozbrojené formace založené 22. března 1945 dohodou dr. Drljeviće a četnického plukov-

Jugoslávská armáda vznikla 22. prosince roku 1941 jako NOVJ (Národně osvobozenická armáda Jugoslávie – Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije), na JA byla přejmenována 1. 3. 1945 a 22. prosince 1951 byla na desáté výročí svého založení přejmenována na JNA (Jugoslávská lidová armáda – Jugoslavenska narodna armija).

Memorandum bylo inspirováno Atlantickou chartou, jež byla podepsána Churchillem a Rooseveltem 24. 8. 1941 jako společné prohlášení o jednotném postupu států bojujících proti nacistickému Německu.

Slovo poglavnik je synonymem pro italské slovo Duce či německé slovo Führer. V českém překladu vůdce.

Aleksandar Ranković, náčelník OZNA (komunistická tajná policie) v jednom telegramu dle Dizdara dokonce tvrdil, že je Záhřeb, v němž žilo roku 1941 okolo 260 000 obyvatel, téměř milionovým městem.

Bc. Jan Skýpala (1991)

Jan Skýpala je studentem 4. ročníku balkanistiky na FF MU v Brně, zajímá se především o postjugoslávský prostor, jeho nedávnou minulost i současnost.

údajně řekl: „*Můj chorvatský duch a hluboká katolická víra mi zabránily vyjednávat se Sověty, které jsem vždy považoval za nepřítel číslo 1.*“²⁰ Do poslední chvíle však nepřipadaly v úvahu ani jednání se západními spojenci, kterým se Pavelić zarytě bránil. Avšak když čelil konci války, změnil svůj postoj a k jednání se spojenci svolil. NDH začala vyhledávat kontakty se Západem prostřednictvím Vatikánu a berlínského velvyslance Vladimira Košaka, jenž byl ve spojení s lidmi okolo německého velkoadmirála a říšského presidenta po smrti Hitlera, Karla Dönitze. Tyto snahy však byly marné.²¹ Tak bylo 3. května ve večerních hodinách sepsáno memorandum²² chorvatské vlády Britům a Američanům, jež Pavelić okamžitě schválil. Ráno 4. května 1945 se setkali všichni ustašovští ministři, aby memorandum podepsali. Obsahem memoranda byla zdůrazněna nutnost zachování NDH, která dle memoranda nepatří k fašistickému bloku a válka, již vede, je válkou obrannou. Dále bylo vysloveno přání přejít na stranu spojenců s tím, že je NDH připravena přijmout arbitráž Velké Británie a USA. Dokument byl letecky odeslán na jih Itálie, kde byl hlavní stan polního maršála Harolda Alexandra. Odpověď však nikdy nedorazila.

V úspěch anebo alespoň částečné zlepšení situace NDH v tomto momentu nevěřil už ani nejoddanější a nejvěrnější ustašovské myšlence poglavnik Ante Pavelić. Vše bylo umocněno tím, že byl informován 2. května vrchním velitelem německých vojsk „Jihovýchod“ Alexanderem Löhrem o nemožnosti obrany Záhřebu a přesunu vojsk do Slovinska na linii Maribor–Celje, kde by se mělo pokračovat v bojích. Tak se tedy vedení NDH dva dny po odeslání memoranda a dva dny před oficiálním koncem války v Evropě, tedy 6. května 1945, rozhodlo k ústupu západním směrem. Nebyl to však první ústup. Již dříve se do Záhřebu a jeho okolí, tedy zbytků NDH, shromažďovaly ozbrojené síly, ale i civilisté z celé NDH, zejména z Bosny a Hercegoviny.²³ Tyto masy opustily své domovy z různých důvodů. Někteří lidé spolupracovali s ustašovským režimem, a proto měli strach z ostré odvety ze strany partyzánů, někteří lidé se nechali ovlivnit ustašovskou propagandou, další měli výhrady vůči budoucímu politickému zřízení a někteří se doslechli o nemilosrdném zacházení partyzánů s nevinným a bezbranným obyvatelstvem, a tak prchali ze strachu. Jak uvádí Zdravko Dizdar, nebyli okrádání a likvidováni pouze lidé spojení s ustašovci, ale i velké množství obyčejných civilistů, intelektuálů či jedinců, kteří byli považováni za možné budoucí politické protivníky. Dokonce sám Aleksandar Ranković údajně nakázal Oddělení národní bezpečnosti (Odeljenje za zaštitu naroda – OZNA), aby pracovalo rychle a energicky, aby skončilo s tzv. čištěním co nejdříve.²⁴

Pavelić tedy 6. května 1945 opustil i s vládou, zbytky ustašovských a domobraneckých jednotek a také společně s masou civilis-

²⁰ MATKOVIĆ, H.: *Povijest*, s. 92.

²¹ Tamtéž, s. 93.

²² *Memorandum hrvatske vlade za feldmaršala Harolda Alexandra, savezničkog generala, glavnokomandujućeg na Sredozemlju, otposlano 4. maja 1945.* In: *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*. Zagreb 2002, s. 121–126.

²³ GRAHEK-RAVANČIĆ, Martina: *Bleiburg i križni put 1945*. Zagreb 2009, s. 42.

²⁴ DIZDAR, Zdravko: *Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih putova (u povodu 60. obljetnice)*. In: *Senjski zbornik*. Senj 2005, s. 117–196.

tů, jimž bylo umožněno připojit se k ozbrojeným silám, hlavní město NDH Záhřeb.²⁵ Podle dobových svědectví byla kolona prchajících dlouhá až 45 kilometrů.²⁶ Tak započala strastiplná cesta západním směrem, jenž zdánlivě symbolizoval naději a bezpečí, které byly mylně očekávány od kulturních národů Západu.

Dle odhadů Zdravka Dizdara opustilo NDH stahujíc se směrem do Slovinska a Rakouska okolo 200 000 příslušníků chorvatský ozbrojených sil, okolo 100 000 německých vojáků, tisíce ruských kozáků a srbských četníků. Ačkoliv počet prchajících civilistů nebyl dodnes potvrzen, podle dokumentů JA se jednalo o zhruba 60 000 obyvatel zejména z Bosny a Hercegoviny. Podle dokumentů představitelů chorvatských ozbrojených sil se však jednalo až o půlmilionovou masu.²⁷

Přesun uprchlíků směrem do rakouských Korutan neprobíhal hladce. Po cestě docházelo ke střetům s partyzány, kteří se aktivně snažili prchající zastavit či minimálně zpomalit, což bylo opodstatněno rozkazem samotného Tita, jenž po svých spolupracovnících vyžadoval zrychlení stíhání nepřítelů a co nejrychlejší přerušování spojení s Rakouskem, po nichž by mohl nepřítel prchnout do rukou Britů.²⁸ Takto tedy vypadala „válka po válce“. I přes eminentní zájem Tita se však velké části prchajících podařilo 14. května dorazit až do míst pod kontrolou Britů, konkrétně do korutanského městečka Bleiburg²⁹, osudového místa chorvatských dějin.

Zde bylo 15. května zahájeno jednání Britů se zástupci NDH a partyzánů. Avšak pozice zástupců NDH byla bezvýhodná. Veškeré snahy vysvětlit britskému generálu Scottovi následky vydání prchajících do rukou partyzánů byly marné a pod výhrůzkou útoku na masy, jež zůstaly stát obklíčené na bleiburském poli, nezbývalo než se vzdát.³⁰ I přesto se části ozbrojenců podařilo z obklíčení probít, avšak drtivá většina se vzdala partyzánům, kteří společně s Brity okolo uprchlíků utáhli smyčku. Během 24 hodin došlo k odzbrojení zajatců a byl započat jejich přesun jugoslávským směrem.

Po završení jednoho utrpení čekaly zajatce další kruté rány při strastiplných pochodech, jež byly nazývány pochody smrti nebo také symbolicky křížová cesta (chorvatsky *križni put*), v zajateckých táborech a také na masových popravištích. Paradoxem toho všeho je, že první osoba zodpovědná za osud uprchlíků a nejen jich, Ante Pavelić, zbaběle prchl, skrýval se a nakonec se přes Itálii dostal do Argentiny, která byla bezpečným útočištěm pro nejednoho příslušníka poražené strany druhé světové války.

Výsledkem jednání v Bleiburgu a následné křížové cesty, jež pro některé končila až na území Kosova či Černé Hory, byly desetitisíce mrtvých chorvatských ustašovců, domobranců a civilistů, ale také Rupnikových slovinských domobranců, srbských a černošských četníků, Němců, bosenských muslimů, folksdojčeru³¹, Nedičoviců³² a dalších. Zajímavým odkazem k této poválečné katastrofě jsou slova z rozhovoru jugoslávského politika Milovana Đilase pro britský *Encounter* z prosince roku 1979. Đilas prohlásil, že Britové udělali špatně, když lidi vrátili zpátky přes hranici a partyzáni udělali špatně, když je všechny pozabíjeli.³³

Tak tedy vypadalo několik osudových událostí a zásadních kroků pro nástup komunismu v Jugoslávii. Nutno však podotknout, že o osudu NDH a vlastně o celé Jugoslávii nerozhodovalo jen dění na jugoslávské půdě, ale především již na počátku zmíněné konference velmocí rozhodujících o novém uspořádání Evropy. Vyrovnání se komunistické moci s válečnými nepřáteli a také s jinými skutečnými či domnělými nepřáteli, ale i prostředky, jež k vyrovnání sloužily, byly pouze nezbytnými kroky ke stabilitě nového řádu, což lze spatřit i na příkladu jiných států dostávajících se pod křídla komunismu. Jedním z nich byla právě likvidace protivníka, ať už kulturní, společenská či fyzická, čímž se vracím k citátu Josifa Vissarionoviče Stalina, jenž jsem uvedl na počátku svého textu: „*Smrt řeší všechny problémy. Kde není člověk, není ani problém.*“

²⁵ MATKOVIĆ, H.: *Povijest*, s. 94.

²⁶ RYCHLÍK, Jan – PERENČEVIĆ, Milan: *Dějiny Chorvatska*, s. 316.

²⁷ DIZDAR, Zdravko: *Prilog*, s. 117–196.

²⁸ *Titov brzojav namijenjen I. i III. armiji od 13. svibnja*. In: Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Beograd 1962, dokument č. 293.

²⁹ Slovinsky Pliberk.

³⁰ *Kako je izvršena predaja Hrvata po opisu Danijela Crljena*, s. 182–203.

³¹ Z německého slova Volksdeutscher. Jednalo se o příslušníky německé menšiny v Jugoslávském království.

³² Přívrženci Milana Nediće, předsedy quislingké vlády okupovaného Srbska.

³³ *Iz razgovora s Milovanom Đilasom u britanskom Encounteru, prosinac 1979*. In: Komunistički zločini nisu antifaziizam. Zagreb 2008, s. 8.

SUMMARY & KEYWORDS**The Fall of the Independent State of Croatia and the Rise of Communism in Yugoslavia**

This text covers the final months of the Independent State of Croatia, this state's fall, and the subsequent victory of communism in the Yugoslavian region. It aims to show what the eve of the triumph of communism looked like, as well as the imaginary obstacles standing in its way. Foremost among these obstacles were negotiations by the anticommunists in several Yugoslavian countries about a united front against Tito and his ideology. These last attempts to reverse the establishment of a new order, which was supported by conferences of the Great Powers and the sheer power of Tito's forces, managed for a short time to bring an imaginary unity to such enemies as the Croatian Ustasha and the Serbian Chetniks. However all efforts to reverse the irreversible were futile, and Tito, who had international support, could eliminate his enemies, both real and merely imagined, and establish a new path for Yugoslavia: the path of communism.

► Ante Pavelić, Independent State of Croatia, Communism, Josip Broz Tito, Ustasha, Chetniks, Partisans, Yugoslavia, Bleiburg, Cross way

Tento text pojednává o posledních měsících existence Nezávislého státu Chorvatsko, jeho pádu a následném nástupu komunismu v jugoslávském prostoru. Cílem textu je poukázat na to, jak vypadal předvečer triumfu komunismu, a také na pomyslné překážky, jež se jej pokoušely zvrátit. Jednalo se zejména o vyjednávání antikomunistů několika jugoslávských zemí o společném postupu proti Titovi a jeho ideologii. Tyto poslední pokusy zvrátit nastolení nového řádu podloženého konferencemi velmocí a silou Titových ozbrojených sil dokázaly na krátkou chvíli pomyslně spojit i největší nepřátele, jako byli chorvatští ustašovci a srbští četnici. Veškeré snahy zvrátit nezvratné však byly marné, a tak mohl Tito, těšící se mezinárodní podpoře, razantně eliminovat své skutečné i domnělé nepřátele a nastolit Jugoslávii novou cestu, cestu komunismu.

► Nezávislý stát Chorvatsko, komunismus, Josip Broz Tito, Ustaša, četnici, partyzáni, Jugoslávie, Bleiburg, křížová cesta, Ante Pavelić